

RAFAŁ MŁYŃSKI

Katedra Języka Polskiego jako Obcego,
Uniwersytet Jagielloński

0000-0001-9069-0612

MARYIA REDKVA

Instytut Filologii Wschodniosłowiańskiej,
Uniwersytet Jagielloński

0000-0002-1981-8510

Diagnoza logopedyczna kompetencji językowych u wielojęzycznych dzieci z Ukrainy

Speech-language Diagnosis of Linguistics Competences of Multilingual Children from Ukraine

ABSTRACT: The article discusses the speech therapy diagnosis of children growing up in multilingual environments. The authors present the desiderata of global standards used in the assessment of speech and language among bilingual children. Particular attention is paid to the important role of an interpreter in the differential diagnosis of the typical operations of speech/language development, bilingualism and communication, and language deficits. The cases of speech patterns among bilingual children analysed both by the speech therapist and the interpreter complement the theoretical part of the article.

KEY WORDS: speech-language diagnosis, bilingualism, interpreter

1. Diagnoza dziecka dwujęzycznego w światowych standardach logopedycznych

Problem diagnozowania mowy i języka dziecka dwujęzycznego został do tej pory najlepiej opracowany na potrzeby tych społeczności, w których można zanotować użycie wielu języków etnicznych, różnych od języka oficjalnego i dominującego w przestrzeni publicznej. Szerokie ujęcia tej problematyki w wymiarze teoretycznym i aplikacyjnym są dostępne na gruncie anglosaskim, dlatego niniejszy podrozdział prezentuje najważniejsze dezyderaty wykorzystywane przez *American Speech-Language Hearing Association (ASHA)*, *Royal College of Speech and Language Therapy (RCSLT)*, *Speech Pathology Australia (SPA)*. Stanowią one pod-

stawę działań logopedów w Stanach Zjednoczonych, Wielkiej Brytanii, Australii i mogą stać się inspiracją do stworzenia polskiej wersji standardu postępowania diagnostycznego dla dwujęzycznych dzieci¹.

Przedmiotem zainteresowania dwujęzycznych logopedów (BSLT – *Bilingual Speech-Language Therapist*) powinny być osoby, które przyswoiły języki w sposób symultaniczny i sekwencyjny, oraz te, u których proces akwizycji języka dodatkowego był wspomagany nauczaniem formalnym (np. dzieci realizujące program EEL – *English Language Learners*).

Proces diagnostyczny osoby dwujęzycznej powinien rozpocząć się wywiadem, na podstawie którego można uzyskać informacje dotyczące dwujęzycznego funkcjonowania: wieku i sposobu akwizycji języków, używanego dialektu (jeśli dotyczy), języków używanych w domu, przedszkolu/szkole, czasu ekspozycji na każdy z języków, języka/języków używanego/używanych w kontaktach z rówieśnikami, postępów w przyswajaniu i uczeniu się języka edukacyjnego, wszystkich kontaktów z użytkownikami swojego języka etnicznego i edukacyjnego, aktualnej biegłości w języku etnicznym i edukacyjnym, wieku imigracji (jeśli dotyczy) (Rimikis, Smiljanic, & Calandruccio, 2013, s. 793). Powyższe dane pomogą ustalić wstępną charakterystykę kompetencji komunikacyjnej, jaką osiągnęły te osoby w obu językach i odnieść ją do pojęć takich jak „bazowe umiejętności językowe” (BICS – *Basal Interpersonal Communication Skills*) lub „akademicka biegłość językowa” (CALP – *Cognitive Academic Language Proficiency*) (Cummins, 2000, s. 35–36; Lipińska, 2015). Wywiad powinien też pozyskiwać informacje od rodziców/opiekunów o rozwoju fizycznym dziecka, decydujące o prawidłowym ukie-runkowaniu procesu diagnostycznego (Thal, Jackson-Maldonado, & Acosta, 2000).

Za kolejny etap diagnozy należy uznać pozyskanie produkcji w obu znanych dziecku językach. Do jej przeprowadzenia niezbędne są narzędzia, które zostały opracowane dla dzieci bilingwalnych. Czynnikiem wykluczającym powszechne testy logopedyczne jako podstawowe jest fakt, iż stworzono je w oparciu o dane od dzieci jednojęzycznych (Caesar & Kohler, 2007, s. 191). Badacze przewidują dla nich jedynie funkcję pomocniczą przy opisie zaobserwowanych zjawisk językowych (Hegde & Maul, 2006, s. 348).

Trzecim etapem postępowania diagnostycznego jest analiza dwujęzycznych danych pod kątem fonologicznym (Goldstein & Fabiano-Smith, 2007), morfologicznym, syntaktycznym i semantycznym (Austin, 2009; Morgan, Restrepo, & Auza, 2013; Paradis & Genesee, 1996; Zurer-Pearson, Fernandez, & Kimbrough, 1993). ASHA, RCSLT oraz SPA wyraźnie podkreślają, aby jej efektem była diagnoza różnicowa polegająca na zakwalifikowaniu zaobserwowanych operacji językowych do tych, które wynikają z kontaktu systemów oraz do tych, które wynikają z deficytu komunikacyjnego (Kohnert, 2013; Kohnert & Medina, 2009).

---

¹ Szczegółowe rozszerzenie sygnalizowanych informacji znajduje się w następujących dokumentach: *Bilingual Service...*; *Good Practise...*; *Working in a Culturally...*

Warunkiem przeprowadzenia diagnozy różnicowej jest wiedza dotycząca transferu pozytywnego i negatywnego, okresu ciszy, przełączania kodów i tracenia języka etnicznego².

2. Współpraca logopedy z interpretatorem

W przypadku, gdy diagnozy dziecka dwujęzycznego musi dokonać jednojęzyczny logopeda, wymagane jest, aby nawiązał kontakt z tzw. interpretatorem – osobą znającą język etniczny badanego dziecka, która będzie w stanie aktywnie włączyć się w cały proces diagnostyczny.

The National Council on Interpreting in Health Care proponuje różne sposoby rozumienia takiej osoby. W dokumencie *The terminology of health care interpreting. A glossary of terms* autorzy wyróżnili **interpretatora ad hoc**, **interpretatora certyfikowanego**, **wykwalifikowanego interpretatora** i **tłumacza** (s. 4–8)³. Interpretator *ad hoc* to osoba bez specjalnego wykształcenia, która deklaruje znajomość drugiego języka i nieodpłatnie może świadczyć usługę pośrednika. Może to być członek rodziny pacjenta lub wolontariusz. Certyfikowany interpretator posiada odpowiednie uprawnienia, zdobyte dzięki wymagającym kursom, organizowanym przez instytucje rządowe lub organizacje pozarządowe. Wykwalifikowany interpretator jest osobą, u której stwierdza się wysoki poziom kompetencji komunikacyjnej w dwóch językach, posiada podstawowe przeszkolenie i postępuje według wytycznych krajowego kodeksu etycznego oraz standardów praktyki interpretatorskiej. Tłumacz rozumiany jest jako profesjonalista w zakresie przekładu tekstów pisanych. Podstawą rekomendacji *The National Council on Interpreting in Health Care* jest polityka antydyskryminacyjna, zakładająca pełne wsparcie mniejszości etnicznych oraz etyczny wymiar relacji logopeda a dziecko potrzebujące komfortu w sytuacji badania (zob. też Thordardottir, 2010, s. 526).

Rola interpretatora w procesie diagnostycznym może być dwojaka, tzn. pełnić funkcję asystenta kulturowego (*cultural broker*) lub asystenta językowego (*linguistics broker*). Asystent kulturowy dostarcza logopedzie niezbędnych informacji dotyczących dziedzictwa kulturowego np. dziecka cudzoziemskiego, umożliwiających prawidłową ocenę jego zachowania. Asystent językowy potrafi

² Zob. na ten temat: Anderson, 2010; Anderson & Centeno, 2007; Dulay, Burt, & Krashen, 1982, s. 22–23; Haynes, s. 1–5; Meisel, 2001; 2006.

³ W dalszym toku niniejszej pracy zasadne jest użycie terminu „interpretator” bez określających go imiesłowów przymiotnikowych. Osoba, która razem z polskojęzycznym logopedą dokonała zaprezentowanej w dalszej części tekstu analizy różnicowej, legitymuje się wykształceniem ukraińskim, została przeszkolona z zakresu rozwoju mowy dziecka, jednak nie posiada certyfikatów interpretatorskich (brak możliwości uzyskania takich kwalifikacji na terenie Polski i Ukrainy).

dokonać analizy fonologicznej, semantycznej i pragmatycznej wypowiedzi dziecka oraz podstawowej charakterystyki socjolingwistycznej środowiska, z którego pochodzi dziecko (*Bilingual Service...*). Oprócz czynności bezpośrednio związanych z tłumaczeniem i interpretacją danych kulturowych i językowych, interpretator doradza przy wyborze materiałów diagnostycznych i terapeutycznych; współtworzy materiały dedykowane mniejszościom etnicznym; wspiera dziecko i rodzinę w trakcie procesu diagnostycznego; rozszerza świadomość logopedów w zakresie panujących w społeczności mniejszości etnicznej standardów dotyczących wychowania, wartości, wierzeń i roli rodziców; rozszerza świadomość logopedów w ramach potrzeby diagnozy i terapii dzieci z mniejszości etnicznych; wspiera logopedyczną terapię rodzinną (Gerrish, Chau, Sobowale, & Birks, 2004, s. 409).

W *Good Practise for Speech and Language Therapists Working with Clients from Linguistics Minority Communities* dodatkowo określono działania, które logopeda powinien podjąć wobec interpretatora: dokształcanie w zakresie diagnostyki i terapii logopedycznej; integrowanie ze środowiskiem logopedów; identyfikacja pojedynczych pacjentów lub ich grup, z którymi wspólnie mogą nawiązać kontakt.

3. Dwujęzyczna diagnoza logopedyczna w formule BID (BID Process)

Henriette Langdon oraz Teresa Saenz (2016, s. 109–133) zaproponowały trzy-stopniowy model diagnozy logopedycznej, która jest współprowadzona przez jednojęzycznego logopedę oraz interpretatora: *Briefing – Interaction – Debriefing Process*.

Etap *Briefing* polega na zaplanowaniu przez zespół pierwszego spotkania z rodzicami/opiekunami oraz dzieckiem i wzięciu pod uwagę poniższych zagadnień:

- opracowanie szczegółowych celów spotkania;
- określenie strategii pomocnych w zebraniu kluczowych informacji (scharakteryzowanie kontekstu rodzinnego i kulturowego dziecka, dostosowanie złożoności komunikatów kierowanych do opiekuna i dziecka, ujęcie terminów logopedycznych w jak najbardziej zrozumiałe dla opiekuna formy, reakcje na niechętnie udzielanie odpowiedzi przez opiekuna);
- obserwacja niewerbalnych zachowań rodziców/opiekunów i dziecka;
- klarowne przedstawienie opiekunowi prawnych aspektów diagnozy;
- wybór strategii tłumaczeniowej;
- wybór testów i materiałów diagnostycznych z uwzględnieniem ich rangi oraz kolejności stosowania.

Drugim etapem procesu jest *Interaction*, w trakcie którego logopeda i interpretator:

- obserwują werbalne i niewerbalne reakcje dziecka podczas wykonywania zadań testowych;
- wykonują zapisy swoich obserwacji;
- w równym stopniu uczestniczą w komunikacji z rodzicami/opiekunami i dzieckiem.

Z punktu widzenia niniejszej pracy najważniejszy jest etap trzeci, czyli *Debriefing*. W tym czasie:

- interpretator dokonuje transkrypcji próbek językowych;
- logopeda i interpretator analizują dane pod kątem ich poprawności i adekwatności do sytuacji badania;
- interpretator wskazuje logopedzie wszelkie odchylenia od normy języka etnicznego dziecka;
- zespół konstruuje raport diagnostyczny.

4. Diagnoza logopedyczna dzieci przedszkolnych z Ukrainy z udziałem interpretatora – badania własne

4.1. Dane dotyczące emigracji ukraińskiej w Polsce

Potrzeba logopedycznych diagnoz dzieci z Ukrainy jest bezpośrednio związana ze znaczącym wzrostem liczebności Ukraińców na terenie Polski. Nowa fala masowej emigracji rozpoczęła się w 2014 roku po zmianach politycznych, ekonomicznych oraz społecznych w Ukrainie. Rewolucja Godności, początek wojny na wschodzie kraju i aneksja Krymu spowodowały wielkie zmiany w wewnętrznej i zewnętrznej migracji ludności. Polska stała się jednym z krajów docelowych nie tylko dla emigracji zarobkowej pojedynczych osób, ale również całych rodzin. Szacuje się, iż obecna liczba Ukraińców w Polsce wynosi około 1,2 mln, choć należy zwrócić uwagę na wyraźne trudności w podaniu dokładnych danych (*Ministerstwo Rodziny...; Urząd do Spraw...*).

Według informacji sondażowych ponad 60% ukraińsko- i rosyjskojęzycznych emigrantów z Ukrainy deklaruje chęć zamieszkania w Polsce na stałe (*Profil społeczny...*). Tego typu deklaracja determinuje uczęszczanie do polskich przedszkoli oraz szkół dzieci, dla których język polski najpierw jest językiem obcym, a potem drugim. W obu tych przypadkach nie można wykluczyć występowania rozwojowych zaburzeń komunikacji językowej.

Etap przygotowawczy (*Briefing*)

Przeprowadzona ocena mowy dzieci przedszkolnych odnosiła się do zaprezentowanych wcześniej ogólnych wytycznych diagnostyki osób dwujęzycznych oraz formuły BID. Etap *Briefing* polegał na wspólnym zaplanowaniu pierwszego spotkania z rodzicem i dzieckiem. Głównym celem było uzyskanie informacji dotyczących historii medycznej dziecka, jego aktualnej sytuacji edukacyjnej i wszystkich czynników warunkujących dwujęzyczne funkcjonowanie. Wybrano również odpowiednie narzędzia logopedyczne, tj. *Kwestionariusz badania mowy* (Billewicz & Zioło, 2012); *Movlennieva kartka z kartynkami: lohopedychne obstezhennia rivnia movlennievoho rozvytku dytyny* Anny Korol (2017). Kwestionariusz w języku ukraińskim został doprecyzowany i uzupełniony przez interpretatora. Rozmowa z rodzicem miała odbyć się w języku polskim, w razie konieczności interpretator miał stosować tłumaczenie konsekwentne.

Etap współdziałania (*Interaction*)

Produkcje pozwoliły na pozyskanie danych dotyczących fonologii, syntaktyki, słownictwa oraz morfologii w obu językach. W trakcie przeprowadzania badania logopeda oraz intepretator naprzemiennie dokonywali obserwacji komunikacji werbalnej i niewerbalnej dziecka. Rodzic nie ingerował w proces diagnostyczny.

Etap analizy i interpretacji danych językowych (*Debriefing*)

Po zakończonym spotkaniu zespół badawczy dokonał analizy zebranych w wywiadzie logopedycznym danych oraz weryfikacji wniosków dotyczących zachowania dziecka. Najważniejszą częścią było przyjrzenie się jego wypowiedziom w obu badanych językach. Poniższa analiza zawiera dane, które zostały poddane interpretacji.

4.2. Dane uzyskane podczas badania w języku polskim

Dziecko: M.; płeć: chłopiec; wiek: 4;3

Dwujęzyczność simultaniczna (polsko-ukraińska); język rosyjski czasowo używany w kontaktach z babcią

Podsystem fonetyczno-fonologiczny. W wyrazie *koszyk* /kɔʃyk/ zidentyfikowano labializację [o] – operację należy uznać za rozwojowe mieszanie kodów. Rzeczownik *chleb* zrealizowano jako /kxlɛp/ – epenteza [k] do rzeczownika [xlɛp] jest niezwiązana z ukraińskim *хліб* /xlib/ ‘chleb’ czy rosyjskim ekwiwalentem *хлеб* /xlɛp/. Taką operację należy uznać za rozwojową, bez związku z dwujęzycznością. Substytucja [l]:[r] w rzeczowniku *parasol* /parasɔl/ – /parasɔr/ nie jest związana z ukraińskim ekwiwalentem *парасоль* /parasɔlja. Taką operację należy uznać za rozwojową. W leksykalnym zapożyczeniu z języka rosyjskiego *кукла* /kukła/

'lalka' zastosowanym zamiast oczekiwanego pol. *lalka* zanotowano substytucję [l]:[w]. Taką operację należy uznać za rozwojowe mieszanie kodów. W leksykalnym zapożyczeniu z języka rosyjskiego *курица* /kuritsa/, zastosowanym zamiast oczekiwanego pol. *kogut*, zanotowano depalatalizację[r]. Operację należy uznać za rozwojowe mieszanie kodów. Elizja [nʲ] i palatalizacja [m] w wyrazie *ziemniak* – /ziɛmʲak/; operacje językowe należy uznać za rozwojowe, niezależne od używanych języków. Substytucja [g]:[k] w rzeczowniku *kogut* – /kɔkut/; operację należy uznać za rozwojową, niezależną od używanych języków. Przeniesienie akcentu na drugą sylabę od końca w wyrazie *рука* – /'ruka/ 'ręka'. Taką operację można uznać za rozwojowe mieszanie kodów ukraińskiego i polskiego.

Podsystem leksykalny. W większości przykładów operacje leksykalne są związane z rozwojowym mieszaniem kodów: kontaminacja ros. *заколка* /zakolka/ 'spinka' i pol. *spinacz* /spinaʃ/ – /zapinaʃ/; substytucja leksykalna rzeczownika *spinka*; kontaminacja pol. *rycerz* /ritsɛʃ/ i ukr. *рицар* /ritsar/ 'rycerz' – /ritser/ w funkcji substytucji rzeczownika *diabeł*. Substytucja leksykalna rzeczownika *owoce* – /vaʒiva/, spowodowana prawdopodobnie podobieństwem formalnym ukr. *овочи* /ɔvɔʃi/ 'warzywa'. Zapożyczenie ros. *телевизор* 'telewizor' /tɪlɛvizar/ w realizacji /tɪlɛvizar/ było substytucją rzeczownika *telewizor*. Zapożyczenie ros. *игрушки* /igrʊʃki/ 'zabawki' jako substytucja leksykalna rzeczownika *zabawki*. Zapożyczenie ukr./ros. *люблю* /lʊblʲu/ 'lubie' w funkcji substytucji leksykalnej czasownika *lubie*. Zapożyczenie ros. *картошка* /kartɔʃka/ 'ziemniak' jako substytucja leksykalna rzeczownika *ziemniak*. Neologizm /bɔtin/ wystąpił jako substytucja leksykalna rzeczownika *bocian* – operacja była rozwojowa, niezależna od używanych języków. Neologizm /litavʲets/ jest kontaminacją pol. *latawiec* /latavʲets/ i ukr. czasownika *літати* /litati/, który wystąpił jako substytucja leksykalna rzeczownika *balon*. Zapożyczenie ros. *глаз* /glas/ 'oko' wystąpiło jako substytucja leksykalna rzeczownika *oko*. Neologizm /gʒebʲik/ był substytucją leksykalną rzeczownika *grzebień* – operacja rozwojowa, niezwiązana z używanymi językami. Zapożyczenie ukr./ros. *шапка* /ʃapka/ 'czapka' stanowiło substytucję leksykalną rzeczownika *czapka*. Zapożyczenie ros. *дети* /dʲeti/ 'dzieci' było substytucją leksykalną rzeczownika *dzieci*. Zapożyczenie ros. *автомобус* /aftɔbus/ 'autobus' pełniło funkcję substytucji leksykalnej rzeczownika *autobus*.

Podsystem gramatyczny. Na poziomie gramatycznym rozwojowe mieszanie kodów zostało zaprezentowane w wielu przykładach: zmiana końcówki /ɛ/ w rzeczowniku *owoce* /ɔvɔʃɛ/ na /i/ – /ɔvɔʃi/; operacja była związana z interferencją z języka ros.: końcówka –(ц)ы jak w wyrazach *огурцы*, *пальцы* /ɔgurtʲi/, /palʲtsi/ 'ogórki', 'palcie'. W zdaniu /ja lʊblʲu dini/ użyto ukraińskiej składni, dodatkowo zmiana końcówki fleksyjnej /ɛ/ na /i/ w formie polskiego rzeczownika *dynie* nastąpiła pod wpływem formy ukr. *дини* /dini/ 'melon'. W zdaniu /ja lʊblʲu vɔʒi/ użyto ukraińskiej składni, oprócz tego zanotowano substytucję /ɛ/:/ɔ/ w wyrazie /vɛʒi/ 'węże' – operacja była rozwojowa, bez związku z używanymi językami. Zmiana końcówki fleksyjnej rzeczownika *ogórek* – /ɔgurtʲɛ/ pod

wpływem ros. *огурты* /ogurtsi/ ‘ogórki’. Użycie ukraińskiej składni w zdaniu /ja lʲublʲu gęsiv/ – zmiana końcówki biernika liczby mnogiej rzeczownika *gęsi* nastąpiła analogicznie do końcówki biernika liczby mnogiej rzeczownika rodzaju męskiego w języku ukraińskim. Rozwojowe mieszanie polskiego i ukraińskiego kodu z błędnym schematem składniowym w obu językach zaobserwowano w zdaniach /to jest tsɔ vklʲufʲaje svʲatwa/ oraz /tut mɔʒna ʃtɔ jesʲtsʲ/. Rozwojowe mieszanie polskiego i ukraińskiego kodu z niepoprawnym użyciem zaimka *ich* zamiast niemęskoosobowej formy *je* w konstrukcji zanotowano w zdaniu /ja lʲublʲu ɔɡlʲiɔdatsʲ sʲilimaki, lʲublʲu ix karmitsʲ/, prawdopodobnie związane z brakiem kategorii męsko-/niemęskoosobowych form w ukraińskim. Rozwojowe mieszanie polskiego i rosyjskiego kodu zaobserwowano w wyrażeniach: /ɛtɔ jest takaja [...] mɔʒna ɔɔɛtsʲ i katatsʲa;/ /kura takaja naziva ɛɛ kɔkut;/ /bɔ ja lʲublʲu bɔtʲini i tam biw tam u dzʲatka biw takɔj bɔtʲin a tam biw takɔj bɔtʲin takɔj u nas u dzʲatka i ɔn stojaw i uliʲfʲiw patʲfʲiw na nas i uliʲfʲiw;/ /zɛbi nʲe utsʲɛkw kakɔj ta piɛs/.

Dziecko: S.; płeć: dziewczynka; wiek: 4;8

Dwujęzyczność sekwencyjna (język ukraiński i okazjonalne zapożyczenia z rosyjskiego); język polski nabywany w sposób sekwencyjny

Podsystem fonetyczno-fonologiczny. Substytucja [l]:[w] w rzeczowniku *lampa* /wampa/; operacja związana z interferencją z języka polskiego (twarde ukr. [l] realizowane jako pol. [w]). Substytucja zmiękczonej [h] na zmiękczoną [p] w pol. *hipopotam* – /pipɔpɔtam/; operację należy uznać za rozwojową, niezależną od używanych języków. Substytucja [o] ustnego na [ɔ] labialne w wyrazie /kɔmin/; operacja spowodowana interferencją z języka ukraińskiego. Na poziomie fonetycznym zauważono operacje rozwojowe, niezależne od używanych języków: /skaf/ – substytucja [ʃ]:[s]; /kuklʲa/ – substytucja [l]:[lʲ]; /sɔsiska/ – substytucja [i]:[i]. W wyrazach /klʲiɔun/ ‘klaun’ i /tɕɛmɔdan/ ‘walizka’ również można dostrzec operacje rozwojowe, tj. substytucje [l]:[lʲ] oraz [ʃ]:[ts]. W rzeczowniku /kovʲbasa/ przeniesiono akcent na drugą sylabę od końca; operacja związana z interferencją z języka polskiego.

Podsystem leksykalny. U dwujęzycznego dziecka czasami w mowie pojawiały się leksykalne zapożyczenia z rosyjskiego, np. zapożyczenie ros. *шкаф* /ʃkaf/ ‘szafa’ realizowane w mowie jako /skaf/, będące substytucją leksykalną rzeczownika *szafa*. Zapożyczenie ros. *сковородка* /skɔvɔrɔtka/ ‘patelnia’ spełniło rolę substytucji leksykalnej rzeczownika *patelnia*. Zapożyczenie ukr. *кастрюля* /kastruʲlʲa/ ‘garnek’ pojawiło się jako substytucja leksykalna rzeczownika *garnek*. Zapożyczenie ros. *кукла* /kukla/ ‘lalka’ było substytucją leksykalną rzeczownika *lalka*. Zapożyczenie ukr. *чемодан* /tɕɛmɔdan/ ‘walizka’ zrealizowane jako /tɕɛmɔdan/ to substytucja leksykalna rzeczownika *walizka*. Zapożyczenie ukr. *cocуcкa* /sɔsiska/ ‘parówka’ zrealizowana jako /sɔsiska/ to substytucja leksykalna rzeczownika *kielbasa*. Zapożyczenie ukr. *ковбаса* /kovbasa/ ‘kielbasa’ stanowiło substytucję

leksykalną rzeczownika *kielbasa*. Zapożyczenie ros. *автобус* /aftobus/ ‘autobus’ to substytucja leksykalna rzeczownika *autobus*. Zapożyczenie z ukr. *ванна* /van:a/ ‘wanna’ lub ‘łazienka’ pojawiło się jako substytucja leksykalna rzeczownika *łazienka*. Zapożyczenie ros. *забор* /zabɔr/ ‘plot’ stanowiło substytucję leksykalną rzeczownika *plot*. Zapożyczenie ukr. *цвітна капуста* /tsvitna kapusta/ i użycie /kapusta/ zamiast rzeczownika *kalafior*. Zapożyczenie ukr. *дошка* /dɔʃka/ ‘tablica’ zrealizowano jako /dɛska/, co było substytucją leksykalną rzeczownika *tablica*. Kontaminacja ukr. *яблуко* /jablukɔ/ ‘jabłko’ i pol. *jabłko* /japko/ – użyto w formie /jabukɔ/. Zapożyczenie ros. *фартук* /fartuk/ ‘fartuch’ było substytucją leksykalną rzeczownika *fartuch*.

Podsystem gramatyczny. W trakcie badania nie udało się zebrać danych, za pomocą których można byłoby przedstawić wartościową analizę.

4.3. Dane uzyskane podczas badania w języku ukraińskim

Dziecko: M.; płeć: chłopiec; wiek: 4;3

Dwujęzyczność symultaniczna (polsko-ukraińska); język rosyjski czasowo używany w kontaktach z babcią

Podsystem fonetyczno-fonologiczny. Większość przykładów to operacje związane z rozwojowym mieszaniem kodów językowych: substytucja [l]:[w] w wyrazach ukr. *акула* /akula/ ‘rekin’ – /akuwa/; ukr. *лелека* /lɛlɛka/ ‘bocian’ – /wɛwɛka/; ukr. *білка* /bilka/ ‘wewiurka’ – /biwka/; ukr. *лампа* /lampɑ/ ‘lampa’ – /wampɑ/; ukr. *олень* /olɛnʲ/ ‘jeleń’ – /ɔwɛnʲ/. Zanotowano też ubezdźwięcznienia /h/→/x/ prawdopodobnie związane z wpływem języka polskiego i zanikaniem foneua /h/, charakterystycznego tylko dla języka ukraińskiego: ukr. *вагон* /vaɦɔn/ ‘wagon’ – /vaɦɔn/; ukr. *носорог* /nɔsɔriɦ/ ‘nosorożec’ – /nɔsɔrix/. W rzeczowniku ukr. *бегемот* /bɛɦɛmɔt/ ‘hipopotam’ zredukowano sylabę /ɦɛ/, co dało formę /bɛmɔt/. Zauważono też tendencje do ubezdźwięczniania końcowych, dźwięcznych spółgłosek: ukr. *зуб* /zub/ ‘ząb’ – /zup/, co jest wpływem języka polskiego. W wyrazie ukr. *сова* /sɔva/ ‘sowa’ pojawiła się substytucja [ɔ]:[u], związana z nienormalną labializacją samogłoski /ɔ/ w języku ukraińskim, co dało formę /suva/.

Podsystem leksykalny. Zapożyczenie pol. *fontanna* było substytucją leksykalną rzeczownika ukr. *фонтан* /fɔntan/ ‘fontanna’; operacja związana z rozwojowym mieszaniem języków. Zapożyczenie ros. *малоток* /malatok/ ‘młotek’ stanowiło substytucję leksykalną rzeczownika ukr. *молоток* /mɔlɔtɔk/ ‘młotek’; operacja również związana z rozwojowym mieszaniem języków. Kontaminacja ukr. *виноград* /vinɔɦrad/ ‘winogrona’ i pol. *winogrona* dała formę /vinɔɦrɔda/. Ukr. *лох* /lɔx/, używane w mowie potocznej na określenie głupiego lub naiwnego, było substytucją leksykalną ukr. *лось* /lɔsʲ/ ‘łoś’. Ukr. *князь* /knʲazʲ/ ‘książe’ zostało subsytuowane na /pan jɛzus/. Operacje można uznać za rozwojowe.

Podsystem gramatyczny. W zdaniach i wyrażeniach zaobserwowano rozwojowe mieszanie ukraińskiego, polskiego i rosyjskiego kodu: /ɛta rekʲin bɔ ja ʎublʲu rekʲini/; /ɛto jɛst zavʃɛ xɔmik/; /ja ʎublʲu ɛtu bajka/; /ja jadwɛm na ɔbit sup/; /ɛta lizak/; /z Santɔju jizditʲ ɛwʲiɛti Mikɔwaj/; /ɛta gvʲaztka/; /ruki namalʲovane bɔ jal ʎublʲu malʲuvatʲ/. Mylenie końcówek fleksyjnych i form gramatycznych u dziecka było spowodowane interferencją języków: /ɛ/ zamiast /i/ w ukr. туплі /tuflʲi/ ‘buty’ zrealizowano jako /tuflʲɛ/, końcówka jak w pol. *palce, pantofle*; /i/ na /i/ w ukr. ноги /nɔfi/ zrealizowano jako /nɔgi/, co również jest wpływem polskiego. Zapożyczenie pol. wyrazu *pająk* i użycie ukr. końcówki /iv/ rzeczowników liczby mnogiej w bierniku pojawiło się w zdaniu /ja ʎublʲu pajɔkiv/.

Dziecko: S.; płeć: dziewczynka; wiek: 4;8

Dwujęzyczność sekwencyjna (język ukraiński i okazjonalne zapożyczenia z języka rosyjskiego); język polski nabywany w sposób sekwencyjny

Podsystem fonetyczno-fonologiczny. Operacje związane z interferencją języka polskiego to: ubezdźwięcznienie [h]:[x] w ukr. *гарбуз* /ħarbuʒ/ ‘dynia’, co dało formę /xarbuʒ/; ukr. *носоріг* /nɔsɔrʲɪf/ ‘nosorożec’ jako /nɔsɔrʲix/; substytucja [h]:[g] w ukr. *газета* /ħazɛta/ ‘gazeta’, co dało formę /gazeta/; ukr. *вагон* /vaɦɔn/ ‘wagon’, co dało formę /vagon/; ukr. *бегемот* /beɦemɔt/ ‘hipopotam’, co dało formę /beɦemɔt/; ukr. *виноград* /vinɔɦrad/ ‘winogrona’, co dało formę /vinograd/; substytucja [l]:[ʎ] oraz [y]:[f] w ukr. *лев* /ʎɛʎ/ ‘lew’, co dało formę /ʎɛf/. Substytucja [sʲ]:[ɛ] w ukr. *бабуся* /babusʲa/ ‘babcia’, co dało formę /babuea/; ukr. *сім* /sʲim/ ‘siedem’ jako /eim/; ukr. *таксі* /taksʲi/ ‘taksówka’ jako /takei/. Zmieniono akcent na drugą sylabę od końca w ukr. *сова* /sɔʲva/, co dało realizację /ʲsɔva/. Pojawiła się również substytucja [l]:[w] w ukr. *дятел* /dʲatɛl/ ‘dzieciół’, co dało formę /dʲatɛw/. Zaobserwowano też depalatalizację /tsʲ/ w ukr. *заєць* /zajɛtsʲ/ ‘zając’, co dało formę /zajɛts/. Operacje rozwojowe, niezwiązane z używanymi językami: palatalizacja [ʎ] w ukr. *акула* /akula/ ‘rekin’, co dało formę /akulʲa/; substytucja [l]:[r] w ukr. *ялинка* /jalinka/ ‘choinka’, co dało formę /jirinka/; elizja [m] w ukr. *трамвай* /tramvaj/ ‘tramwaj’, co dało formę /travaj/.

Podsystem leksykalny. Na poziomie leksykalnym obserwowano interferencje z języka polskiego: substytucja leksykalna rzeczownika *кенгуру* /kenɦuru/ jako /kʲɛngur/; zapożyczenie pol. *pantofle* z przeniesieniem końcówki /i/ z języka ukraińskiego, będące substytucją leksykalną ukr. *туплі* /tuflʲi/ ‘pantofle’, ostatecznie zrealizowane jako /pantɔfli/; zapożyczenie pol. *ucho* będące substytucją leksykalną ukr. *вухо* /vuxɔ/; zapożyczenie pol. *czapka* z fonetyczną substytucją [ʃ]:[ts] stanowiło substytucję leksykalną ukr. *шапка* /ʃapka/ ‘czapka’; zapożyczenie pol. *guzik* jako substytucja leksykalna ukr. *гудзик* /ɦudzik/ ‘guzik’; zapożyczenie pol. *wazon* jako substytucja leksykalna ukr. *ваза* /vaza/ ‘waza’; zapożyczenie pol. *król* jako substytucja leksykalna ukr. *король* /kɔrɔʎi/; zapożyczenie pol. *ciasteczka* (w błędnej formie *ciasteczki*) jako substytucja leksykalna ukr. *печиво* /peɦʲivɔ/

‘ciasteczka’; zapożyczenie pol. *dziób* jako substytucja leksykalna ukr. *дзюб* /dʒiɔb/ ‘dziób’; zapożyczenie ros. *паяк* /pauk/ ‘pająk’ jako substytucja leksykalna rzeczownika ukr. *павук* /pavuk/ ‘pająk’; zapożyczenie ros. *пчела* /pʃɕɛla/ ‘pszczoła’, jako substytucja leksykalna ukr. *бджола* /bdʒɔla/, zrealizowano w formie /pʃɕɛla/; kontaminacja ukr. *Винни Пух* /vin:i pux/ ‘Kubuś Puchatek’ i pol. *Kubuś Puchatek* jako /vin:i puxatek/.

Podsystem gramatyczny. W podsystemie gramatycznym wystąpiło mieszanie kodu polskiego, ukraińskiego i rosyjskiego: /papuzka ktura povtorjae/ lub /jajtsɔ/ – zamiana końcówki [ɛ]:[ɔ] w ukr. *яйце* /jajtsɛ/ ‘jajko’ i ros. *яйцо* /jajtsɔ/.

5. Wnioski

Zebranie dwujęzycznych danych od chłopca M. i dziewczynki S., interpretacja w odniesieniu do norm rozwojowych dla jedno- i dwujęzycznych (symultanicznych i sekwencyjnych) dzieci oraz ogólnych wzorców dla języka polskiego, ukraińskiego i rosyjskiego pozwoliło wysunąć kilka wniosków. Współpraca jednojęzycznego logopedy oraz interpretatora doprowadziła do zaobserwowania u badanych dzieci zjawisk typowych dla wielojęzycznego rozwoju – mieszania kodów (*code mixing*) i interferencji z języka dominującego oraz odziedziczonego. Pozwoliła również na zróżnicowanie wykonanych operacji językowych, które potencjalnie można zaobserwować w mowie dzieci, tj. rozwojowe (zachodzące również u dzieci jednojęzycznych); wynikające z kontaktu dwóch i/lub trzech systemów językowych; zaburzenia wymowy i/lub mowy. Tak zorientowana diagnoza różnicowa pozwoliła na pełną ocenę kompetencji językowych w zakresie podsystemu fonetyczno-fonologicznego, gramatycznego i leksykalnego.

W podsystemach fonetyczno-fonologicznych M. i S. uwagę zwracają wymiany ustnego [o] na [o] labialne, a także zanik tych spółgłosek, które nie występują w języku polskim, tj. [ɦ], twardego [l], miękkiego [rʲ]. Istotnymi obserwacjami są także częste substytuowania ukraińskiego [l] polskim [w], palatalizowanie [k] i [g] w języku ukraińskim oraz zmiana ukraińskich, zmiękczonej spółgłoski [sʲ] i [zʲ] na polskie, miękkie [ɕ] i [ʒ]. Zjawiskiem, które również wynika z kontaktu języków, jest tendencja do utrwalania akcentu paroksytonicznego, zasadniczego w języku polskim. U badanych dzieci pojawiły się równoległe objawy rozwoju fonetycznego jak u dzieci jednojęzycznych, np. substytucje [r]:[l] czy spółgłosek przedniojęzykowodziałowych przedniojęzykowozębowymi. W obu przypadkach nie zanotowano żadnych zaburzeń artykulacyjnych w języku polskim i ukraińskim.

Przegląd zebranych danych wskazał na przewagę użycia ukraińskiego i rosyjskiego zasobu leksykalnego oraz wzajemne, międzyjęzykowe wpływy na tworzenie

nie prawidłowych form fleksyjnych u M. i S. Obydwoje dzieci przejawiały także stosowanie składni, która nie zawsze odpowiadała polskiej, ukraińskiej czy rosyjskiej, co można zinterpretować jako proces rozwojowy.

Przeprowadzone badanie diagnostyczne wielojęzyczności polsko-ukraińsko-rosyjskiej według procedury BID wykazało zasadność jej stosowania oraz wyraźnie podkreśliło znaczenie współpracy jednojęzycznego logopedy oraz interpretatora. Udział doświadczonego slawisty (natywnego użytkownika języka ukraińskiego i rosyjskiego) umożliwił pełną ocenę języka ukraińskiego i rosyjskiego oraz zestawienie jej z kompetencją w języku polskim. Tak zorientowane postępowanie pozwoliło na zrealizowanie głównego celu, czyli diagnozy różnicowej. Niniejsza analiza może być również wskazówką dla logopedów-praktyków, którzy borykają się z prawidłowym przeprowadzeniem diagnozy dziecka ze środowiska wielojęzycznego, zwłaszcza pochodzącego z wschodniej granicy.

Bibliografia

- ANDERSON, R. (2010). First language loss in Spanish-speaking children. In: B. GOLDSTEIN (Ed.), *Bilingual language development and disorders Spanish-English speakers* (pp. 193–212). Baltimore: Brookes Publishing.
- ANDERSON, R., & CENTENO, J. (2007). Contrastive analysis between Spanish and English. In: J. CENTENO, R. ANDERSON, & L. OBLER (Eds.), *Communication disorders in Spanish speakers: theoretical, research and clinical aspects* (pp. 11–33). Tonawanda, New York: Multilingual Matters.
- AUSTIN, J. (2009). Delay, interference and bilingual development: The acquisition of verbal morphology in children learning Basque and Spanish. *International Journal of Bilingualism*, 13(4), 447–479.
- Bilingual Service Delivery*. Pobrane z: www.asha.org (data dostępu: 9.10.2019).
- BILLEWICZ, G., & ZIOŁO, B. (2012). *Kwestionariusz badania mowy*. Kraków: Impuls.
- CAESAR, L.G., & KOHLER, P.D. (2007). The state of school-based bilingual assessment: actual practice versus recommended guidelines. *Language, Speech and Hearing Services in Schools*, 38(3), 190–200.
- CUMMINS, J. (2000). *Language, power and pedagogy. Bilingual children in crossfire*. Clevedon: Multilingual Matters.
- DULAY, H., BURT, M., & KRASHEN, S. (1982). *Language two*. Oxford: Oxford University Press.
- GERRISH, K., CHAU, CH., SOBOWALE, A., & BIRKS, E. (2004). Bridging the language barrier: The use of interpreters in primary care nursing. *Health & Social Care in the Community*, 12(5), 407–413.
- GOLDSTEIN, B.A., & FABIANO-SMITH, L.C. (2007). Assessment and intervention for bilingual children with phonologica disorders. *ASHA Leader*, 12(2), 6–31.
- Good Practise for Speech and Language Therapists Working with Clients from Linguistics Minority Communities*. Pobrane z: www.rcslt.org (data dostępu: 9.10.2019).
- HAYNES, E. *What is language loss?* Pobrane z: www.cal.org/heritage/pdfs/briefs/what-is-language-loss.pdf (data dostępu: 15.06.2019).
- HEGDE, M., & MAUL, Ch. (2006). *Language disorders in children: an evidence-based approach to assessment and treatment*. Fresno: Pearson.

- KOHNERT, K. (2013). *Language disorders in bilingual children and adults*. San Diego: Plural Publishing.
- KOHNERT, K., & MEDINA, A. (2009). Bilingual Children and Communication Disorders. A 30-Year Research Retrospective. *Seminars in Speech and Language*, 30(4), 219–233.
- KOROL, A. (2017). *Movlennieva kartka z kartynkami: lohopedychne obstezhennia rivnia movlennievoho rozvytku dytyny*. Ternopil: Mandrivets.
- LANGDON, H., & SAENZ, T. (2016). *Working with interpreters and translators: A guide for speech-language pathologists and audiologists*. San Diego: Plural Publishing.
- LIPIŃSKA, E. (2015). Dwujęzyczność kognitywna. *Lingvaria*, 10(2), 55–68.
- MEISEL, J.M. (2001). Early differentiation of languages in bilingual children. In: L. WEI (Ed.), *The bilingualism reader* (pp. 344–370). London: Routledge.
- MEISEL, J.M. (2006). The bilingual child. In: T. BATHIA, & W. RITCHIE (Eds.), *The handbook of bilingualism* (pp. 90–113). Oxford: Blackwell Publishing Ltd.
- Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej. Pobrane z: <https://archiwum.mpips.gov.pl/analizy-i-raporty/cudzoziemcy-pracujacy-w-polsce-statystyki/> (data dostępu: 22.07.2019).
- MORGAN, G., RESTREPO, M., & AUZA, A. (2013). Comparison of Spanish morphology in monolingual and Spanish-English bilingual children with and without language impairment. *Bilingualism: language and cognition*, 16(3), 578–596.
- PARADIS, J., & GENESEE, F. (1996). Syntactic acquisition in bilingual children: autonomous or independent? *Studies in Second Language Acquisition*, 18, 1–25.
- Profil społeczny migranta zarobkowego z Ukrainy. Pobrane z: http://www.pol-ukr.com/wp-content/uploads/2019/04/PIZ_Raport_2019.pdf. (data dostępu: 22.07.2019).
- RIMIKIS, S., SMILJANIC, R., & CALANDRUCCIO, L. (2013). Nonnative English speaker performance on the Basic English Lexicon (BEL) sentences. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research*, 56, 792–804.
- THAL, D., JACKSON-MALDONADO, D., & ACOSTA, D. (2000). Validity of a parent-report measure of vocabulary and grammar for Spanish-speaking toddlers. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research*, 43(5), 1087–1100.
- The terminology of health care interpreting. A glossary of terms*. Pobrane z: <https://www.ncihc.org/assets/documents/NCIHC%20Terms%20Final080408.pdf> (data dostępu: 15.06.2019).
- Thordardottir, E. (2010). Towards evidence-based practice in language intervention for bilingual children. *Journal of Communication Disorders*, 43(6), 523–537.
- Urząd do Spraw Cudzoziemców. Pobrane z: <https://migracje.gov.pl/statystyki/zakres/polska/typ/decyzje/widok/tabele/rok/2019/> (data dostępu: 22.07.2019).
- Working in a Culturally and Linguistically Diverse Society*. Pobrane z: www.speechpathologyaustralia.org.au (data dostępu: 9.10.2019).
- ZURER-PEARSON, B., FERNANDEZ, S., & KIMBROUGH, O. (1993). Lexical Development in Bilingual Infants and Toddlers: Comparison to Monolingual Norms. *Language Learning*, 43(1), 93–120.